

JAMIYAT SOTSIAL STRUKTURASI VA STRATIFIKATSION JARAYONLAR

Ergasheva Maxsuda

Falsafa fanlar do'ktiri
dotsent

Aralov Jahongir

JDPU Tarix fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10141096>

Annotatsiya: Stratifikatsiya katta sotsial guruhlarning ierarxik kelishuvi bo'lib, u asosiy resurlarni nazorat qilishga tayanadi. Stratifikatsiya o'zida struktur notenglikni mujassamlashtiradi. Bu holat ushbu guruhlariga a'zolik va va notenglikni tarannum etuvchi mafkura tomonidan qo'llab-quvvatlanish bilan bog'liqdir. Sotsiologiyaning bu masalada sotsial guruhlarni o'rganadi. Chunki bu guruhlar yuqoridagi ierarxiyani tashkil etadi va sotsiolog notenglik shakllanganligi va uni doim saqlanib qolishiga javob izlaydi.

Kalit so'zlar: Jamiyat sotsial, stratifikatsion, sotsial omillar, sotsial tengsizlik.

Sotsiologlarning fikricha, badavlat kishilarning hayoti boshqalarniki bilan solishtirganda buning asosiy sababi shundaki, ular sifatli ta'lim, xavfsizlik, yuqori sifatli oziq-ovqat va boshqa turdagi mulk hamda xizmat ko'rsatishlarga ega bo'lishning ulkan imkoniyatlariga xo'jayinlik qiladilar. Va aksincha, past darajadagi daromad va kunini minimal darajada ta'minlaydigan kishilarda yuqoridagi resurlarga ega bo'lishga imkoniyat cheklangan bo'ladi. Resurs esa pul, mulk, tibiy xizmat va ta'lim kabi elementlardan topgan tizimdir.

Sotsial tengsizlik. Har qanday jamiyatni o'rganmaylik, u ko'pgina asoslar milliy, ijtimoiy sinfiy, demografik, hududiy asoslarga qurilgan bo'ladi. Odamlarning u yoki bu ijtimoiy, kasbiy, sotsial demografik, guruhlariga mansubligi yoki tarkiblanishi sotsial tengsizlikni keltirib chiqaradi. Hattoki tabiiy genetik yoki jismoniy farqlar odamlar orasida tengsizlik munosabatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Biroq jamiyatdagi eng asosiy holat shundan iboratki, jamiyatning o'zida sotsial tengsizlikni keltirib chiqaruvchi ob'ektiv omillarning mavjudligidir. Tengsizlik har qanday jamiyatning o'tkinchi bo'lmagan omilidir. Ralf Darendorf yozadi: Hattoki eng gullab yashnayotgan jamiyatda ham eng muhim turg'un holat sanaladi. Albatta bu farqlar kasta yoki tabaqaviy jamiyat tayangan to'g'ridan to'g'ri zo'ravonlik va qonunchilik normalariga tayanmay qo'ydi. SHu bilan birga, mulk va daromad hajmiga, obro' va mansabga qarab tabaqalanishdan tashqari jamiyatimizda mansab bilan bog'liq yana ko'pgina

farqlanishlar bilan farqlanadi. O'lar shunchalik chigal va jamiyat hayotida mustahkam o'rnashib olganki, tengsizlik yo'qotildi, barcha barobar deb e'lon qilindi, deyilsa, hamma bu habarga shubha bilan qaraydi.

Sotsial farqlar deb, sotsial omillar alohida individ yoki sotsial guruh bajaradigan mehnat taqsimoti, turmush sharoiti, jamiyatdagi o'rni bilan bog'liq farqlar nazarda tutiladi.

Strukturalashgan (tarkiblashgan) jamiyat deb ijtimoiy jamiyatning o'zaro aloqador va bir birini taqozo etadigan sohalari yig'indisi tushunilishi mumkin: iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy, sotsial va ularning ichida gohida oila bilan bog'liq sohalar ham ajratib ko'rsatiladi. Ijtimoiy hayotning yuqorida nazarda tutilgan har bir sohasida xususiy sotsial tabaqalanish, xususiy struktura alohida o'rin egallaydi. Odamlar orasidagi ijtimoiy sotsial farqlarni sotsial struktura aniqlaydi. Unda birinchi navbatda jamiyatning sotsial strukturasi namoyon bo'ladi. Bu strukturaning asosiy elementlariga sinflar, ijtimoiy va kasbiy guruhlar, birlashmalar kiradi.

Jamiyatning eng yirik sotsial stratifikatsiyasi birlashmasi- bu sinfdir.

Sinf so'zi Qadimgi Rimdan kirib kelgan va uni soliqqa tortish maqsadida aholini ma'lum guruhlarga bo'lish uchun qo'llangan. Eng yuqori pog'onada assidiylar boy rimliklar, eng quyi pog'onada proletariylar turishgan.

Qadimgi Yunonistonda Platon ikkita sinfni ko'rsatadi: boylar va kambag'allar. Aristotel esa jamiyatni ochko'z boylardan iborat yuqori tabaqa, quyi sinf qullar hamda umumxalq taqdirini ishonib topshirsa bo'ladigan, olijanob o'rta tabaqaga bo'ladi. Uning fikricha, aynan o'rta tabaqa fazilat va qusurlarni o'zida me'yorida qo'llaydi.

Sinfiylikning ilmiy konsepsiyasi XIX asrda paydo bo'lib, uning asoschilaridan biri Karl Marks hisoblanadi. Butun insoniyat tarixini u sinflarning ziddiyatida ko'rgan. Aynan shuning uchun sinfsizlik, jamiyatning to'liq ijtimoiy integratsiyasi, ijtimoiy tenglik g'oyalari paydo bo'ladi. Marks zamonaviy jamiyatni xususiy mulkka bo'lgan munosabatiga qarab ikkita asosiy turga bo'lgan. Uning mantig'iga tayansak, sotsialistik tizim to'la ijtimoiy tenglikni ta'minlashi kerak edi, chunki mulk umumxalq yoki davlat mulkiga aylandi, unga jamiyatning barcha a'zolari, barcha ijtimoiy guruh teng foydalanish huquqiga ega edi. Biroq aynan umumxalq mulki asosida nomenklatura, biryuqlama, salbiy iqtisodiyot qaror topdi. Nega bu ijtimoiy amaliyot omadsizlikka uchradi?

Birinchiidan, har qanday jamiyatda xususiy mulkka ega bo'lishdan tashqari, kimdir xo'jalikning tezkor boshqaruvini amalga oshirishi lozim. Moddiy va pul resurslari taqsimoti aksari mulkka egalik qilishdan ko'ra foydaliroqdir. Bunday

holatda mulkka mas'uliyatsiz yondashuv vujudga kelishi mumkin, chunki u begonaning mulki bilan ish qiladi. SHunday qilib noto'g'ri boshqaruvda mansabdorlar uncha zarar ko'rmasligi, biroq bu mas'uliyatsizlikning ijtimoiy oqibati yomon bo'lishi mumkin.

Ikkinchidan, jamiyat har doim o'zining siyosiy davlat tashkilotlariga ega, demak, davlat menejerlari, mansabdor shaxslar liderlar paydo bo'ladi, ular esa shubhasiz boshqalarga qaraganda ko'proq huquq va imtiyozlarga ega bo'lishlari lozim, aks holda ular jamiyatni boshqarish funksiyasini amalga oshira olmaydilar. Amalda har bir jamiyatda bunday ijtimoiy guruhlar ma'lum bir mavqega ega, bu esa, shubhasiz, ijtimoiy tengsizlikni keltirib chiqaradi.

Uchinchidan, insoniyatning yozma tarixi ibtidoiy tengsizlik bo'lmagan birorta jamiyat borligini bilmaydi. Ijtimoiy tengsizlik ko'p qirralidir, u turli shakllarda va sotsial tashkilotlarning turli qatlamlarida namoyon bo'ladi. So'rov natijalari shuni ko'rsatadiki, odamlar sotsial ierarxiyada o'z o'rinlarini juda yaxshi bilishadi va sotsial tengsizlikni his qilib, unga o'z noroziligini bildirib turadilar, bu noroziliklarning ko'pchiligi sotsial ziddiyatlarda namoyon bo'ladi.

Insonlar tabiatida genetik jihatdan boshqalarga qaraganda ustunroq bo'lishga intilish bor. Alohida shaxslarda bu intilish turlicha namoyon bo'ladi. Alohida shaxs yoki ijtimoiy guruh xokimiyatga ega bo'lgach, ochiqchasiga yoki yashirin holatda undan foydalanishni boshlaydi. Bu jarayonlarni boshqarish mumkin (vakillik demokratiyasi, xokimiyatlarning bo'linishi, davlat mansabdor shaxslarini almashtirish), biroq, bu holatni umuman bartaraf qilib bo'lmaydi.

To'rtinchidan, jamiyat xokimiyat boshqaruviga eng qobiliyatli, mas'uliyatli shaxslarni ta'minlashdan manfaatdor. SHu bilan birga odamlarning bu mansabni egallashga bo'lgan ishtiyoqini oshirishga ham majburdir. Sotsial tengsizlik bu jamiyatning o'z o'zini saklab qolishning o'ziga hos mexanizmidir, uning yordamida jamiyat ongli ravishda muhim mansablarni qobiliyatli, malakali shaxslar, o'ziga hos ijtimoiy, iqtisodiy, ilmiy, harbiy va hokazo elita tomonidan egallanishini ta'minlaydi. Bunday odamlarning xatosi yoki mas'uliyatsizligi jamiyat uchun qimmatga tushishi mumkin. SHuning uchun ijtimoiy mavqe, ijtimoiy holat uchun ayrim imtiyolar berilishi, eng qobiliyatli odamlar ko'tarilishiga yordam berish lozim.

Sotsial tengsizlik stratifikatsiyaning fundamental nazariy asosi sivilizatsiyaning rivojlanishi sanaladi. Har bir shaxs moddiy va madaniy yutuqlarga yakka o'zi egalik qilolmaydi. Odamlarning ixtisoslashuvi va shu bilan birga inson faoliyatining yutuqli sohalari paydo bo'ladi. Odamlar o'z qobiliyati,

tarbiyasi va savodi bilan tengdirlar. Mana shu narsa stratifikatsiyaning nazariy asosi sanaladi.

Sotsial stratifikatsiya muammosi sotsiologiyaning bosh mavzularidan biridir. U jamiyatdagi sotsial tengsizlikni, sotsial qatlamlarning daromadlar darajasi va turmush tarziga ko'ra, imtiyozlarning mavjudligi yoki mavjud emasligiga ko'ra bo'linishini tavsiflaydi. Ibtidoiy jamoa davrida tengsizlik ahamiyatsiz darajada bo'lgan, shu bois bu erda stratifikatsiya deyarli kuzatilmagan. Murakkab jamiyatlarda tengsizlik ham kuchayib borgan, u odamlarni daromadlari, ma'lumot darajasi va sotsial mavqeiga ko'ra bir-biridan ajratgan.

2 G'arb sotsiologiyasida stratifikatsiya nazariyasi. G'arb sotsiologiyasida an'anaviy ravishda jamiyatning sotsial strukturasi stratifikatsiya nazariyasi (strata- qatlam) nuqtai nazaridan ko'rib chiqadilar.

Ularning fikricha, stratifikatsiya jamiyatning shunday tuzilishiki, bunda bir individlar, sotsial guruh boshqasiga qaraganda ko'proq mol-mulkka ega, boshqalari esa umuman hech narsaga ega bo'lmasligi mumkin. Sotsiologlarning fikricha, bu holatni hal qilishning umuman iloji yo'q. U bir biriga mutlaqo qarama qarshi bo'gan ikkita haqiqatga tayanadi.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev SH. M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: O'zbekiston, 2016. 53b
2. Mirziyoyev SH.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.: 2017. 28 b.
3. Aliev B., Rafiqov G', Sultonov T., Mullajonova M., Rahmonov B. va
4. boshqalar. Sotsiologiya. (O'quvqo'llanma). Toshkent: TDYuI nashriyoti. 2006.
5. Sotsiologiya //O'quv qo'llanma. Ubaydullaeva R.A., Bekmurodov M .B.,
6. Ota-Mirzaev O. B. va boshq. Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi,
7. 2002.
8. Sotsiologiya. Ma'ruzalar kursi. AliqorievN.S, BekmurodovM.B., OtaMirzaevO.B., vaboshq. Toshkent, 2001
9. Umumiy sotsiologiya. (Aliqoriev N.S va Ubaydullaeva R.T tahriri ostida) Toshkent: 1999.